

ТЕОРІЯ «ВПISУВАННЯ» УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ В ЕВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ ТА ЇЇ МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Есе висвітлює основоположні параметри авторської концепції «вписування» української історії в європейський контекст. З теоретичного погляду ця концепція спрямована на подолання лінійної вузькості етнокультурного та державницького метанаративів. На противагу їм обґрунтовується горизонтальна модель, яка робить акцент не стільки на відмінних, скільки на спільних рисах цивілізаційного характеру. Ця текстуальна модель базується на багаторівневому компаративному аналізі процесів та явищ в рамках загальноєвропейської історичної картини, а також на виявленні універсальних мереж культурних, ідейних та економічних обмінів і взаємовпливів. Згадана модель спрямована на з'ясування української специфіки таких явищ загальноєвропейського масштабу, як реформація, бароко, просвітництво, романтизм, націоналізм тощо. Відтак концепція «вписування» наголошує на органічній взаємодоповнюваності документальних свідчень, які створювалися у надрах різних етнічних і державних традицій. Вона надає перевагу визначенню єрархії ідентичностей акторів історичного процесу, пошукові великих кордонів перервностей української історії, процесам інкультурації у широкі спільноти європейського масштабу.

Ключові слова: вписування, теорія, метанаратив, лінія, горизонтальна модель, компаративний аналіз, ідентичності, тяглість, перервність, мережі обміну, інкультурація, цивілізація.

Порівнюючи способи оповідати про минуле, до яких вдається величезна більшість українських істориків, з досвідом їхніх колег у сусідніх країнах, важко не зауважити вражаючу подібність до тої ситуації, яку констатував ще в 1980-х рр. у польській історіографії засновник і багатолітній редактор паризьких «Історичних зошитів» Єжи Гедройць. З гідною подиву науковою мужністю він писав про залежність історичного нарративу

від національних стереотипів і міфів, цілеспрямоване уникання тем, неприємних полякам, а також полоноцентризм, тобто підхід до наукових проблем згідно з моделлю «слон і польське питання»¹. Двадцять років по тому, в інтерв'ю з нагоди публікації його фундаментального дослідження «Український трикутник. Шляхтич, царат і простолюди на Волині, Поділлі та Київщині, 1793–1914 рр.»², відомий французький дослідник Даніель Бовуа слушно зауважив, що «вважає найважливішим завданням для істориків Центральної та Східної Європи обґрунтоване архівними документами розвінчання псевдоісторії»³. Втім пораду француза сприйняли доволі прохолодно як у польському історичному середовищі (тут більшість критиків вказували на негативні наслідки надмірного вивчення архівів для усталеної патріотичної версії національної історії⁴), так і в середовищі українському. Замість того, щоб максимально відмежуватися від ідеологій та політичних дискусій усіх типів, вітчизняні історики, навпаки, воліють застосовувати таку стратегію звернення до минулого, яка була б способом інтерпретації українського сьогодення.

Призвичаєне до дискусій про національну ідентичність, українське суспільство захоплюється тими версіями минулого, які легітимізують в колективній уяві той чи інший проект її нинішньої будівлі, й готове проголосити ересью бодай найменший крок історика в бік наукової безсторонності, яка, однак, не видається можливою без усвідомлення дослідником того, що колишні супільні ідентичності не нагадували теперішні аналоги ані змістом, ані формою. Суспільство робить історика співавтором своїх мрій про минуле таким дискретним і природним чином, що той, переважно навіть не усвідомлюючи запрограмованої на дискурсивному рівні й нескінченно відтворюваної на рівні індивідуальної свідомості епістемологічної похибки, створює історичні проєкції постатей і подій, явищ і процесів без ментальної, ідейної, моральної поправки на шкали цінностей минулих епох, які частково або кардинально відрізнялися від суспільних уподобань нашого часу⁵. Осучас-

¹ Див.: J. Pomorski. Wyrzec się złudzeń, nie rezygnować z marzeń. Jakiej historiografii Polacy potrzebują? W 40-lecie «Zeszytów Historycznych» Jerzego Giedroycia // *Tygodnik Powszechny*, 5 stycznia 2003.

² Див.: D. Beauvois. *Trójkąt ukraiński: Szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie. 1793–1914* / пер. з фр. К. Rutkowski. Lublin 2005.

³ Цит. за: Demokracji szlacheckiej nie było: Rozmowa z Danielem Beauvois // *Gazeta Wyborcza*, 27 stycznia 2006.

⁴ Пор.: Б. Гудь. *Загибель Аркадії: Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століття*. Львів 2006, с. 47-50.

⁵ Див. критику цієї т. зв. гетерономічної похибки в історичних дослідженнях у праці: Н. Элиас. Социология и история // його ж: *Придворное общество: Исследования по социоло-*

нена таким чином історія нагадує полотна Альбрехта Дюрера і Єроніма Босха, які лише використовували біблійні сюжети для того, щоб представляти ідейні й моральні виклики сьогодення: давні євреї з обличчями й жестами, костюмами, зброєю німців і голландців XV–XVI ст. виглядають напрочуд химерно. Утім, не менш гротескними є імплантовані у свідомість сучасних українців стараннями адептів державницької школи образи давньоруських князів і козацьких гетьманів як великих будівничих України. Підганяння подій давніших століть під сучасні шаблони безумовно потребує більше зусиль, аніж осмислення самої епохи функціонування української ідеї, яка припадає на другу половину XIX–XXI ст. Отож стає зрозумілим, чому основна частка істориків з науковими ступенями формуються сьогодні як дослідники сучасної історії України (згаданому періодові присвячено понад 75% кандидатських і докторських дисертацій з цієї спеціальності). Такій диспропорції сприяють досить невисокі лінгвістичні й палеографічні компетенції вітчизняного цеху істориків, але насамперед – виразно присутня в суспільному дискурсі тривога щодо того, чи доволі несприятлива для українського національного проекту кон'юнктура вже справді й безповоротно минула.

Водночас усього за крок від українознавчих «тропиків», у тіні «жнивних» для дослідників територій голодомору, визвольної боротьби, дискурсів національного опору, у вітчизняній історіографії існують «невдячні» чи й просто занедбані царини. Мова йде насамперед про процеси культурних обмінів у складі понадетнічних утворень, які спричинили глибокі трансформації у параметрах існування етнічних організмів, витворюючи феєричні й аж ніяк не звідні до гасел «українства» і «неукраїнства» множинності ідентичностей, стратегій і тактик поведінки як соціальних колективів, так і їхніх окремих членів. Це була історія не лише визвольних змагань, але й культури вірнопідданства в усіх її історичних градаціях – від імперського шовінізму до автономізму. Так історично склалося, що руський (згодом – український) етноорганізм існував переважно в ширших, ніж ареал його укорінення, вимірах політичного, економічного, релігійного, ідейного, ментального характеру. І не лише у складі цих вимірів, а й у взаємодії з іншими їх частинами. Як і кожен етноорганізм, цей також не був монолітом, що непохитно

логи короля и придворной историографии / пер. з нім. А. П. Кухтенков та ін. Москва 2002, с. 41-42. Чи не першу в українській історіографії успішну спробу осмислення відмінності між ціннісними системами сьогодення і минулих епох здійснила Лариса Довга у монографії «Система цінностей в українській культурі XVII століття» (Київ – Львів 2012).

протистояв зовнішнім впливам. Насправді етнос відігравав роль одної з посудин у сполученій їх системі. За законами фізики, ця «посудина» (етнос) підтримувала той самий рівень інтелектуальної рідини, що й решта елементів системи. Властиво, етноорганізм був плоттю від плоті надсистеми, її важливим елементом у загальній конфігурації впливів і потуг, через що сам був міні-образом широкої спільноти. Хоча центри найважливіших політичних рішень, економічних акцій чи багатьох соціальних трансформацій і зламів лежали переважно поза етнокультурним тілом, яке перебувало під зовнішньою владою, це тіло, однак, було невід'ємною частиною влади як над собою, так і над іншими етносами. Озвучений Генріхом Манном задовго до теорії суспільного дискурсу Мішеля Фуко концепт всеохопної «влади-знання», що присутня більше чи менше в кожному члені суспільства, є ключем до розуміння цієї позиції. Як гімназист Дідеріх Гесслінг схилився перед безликою владою шкільної системи, так і етнос у своїй основі відчував змішані почуття страху і гордості за приналежність до імперії:

Бо така вже була його вдача, що належність до безликого цілого, до цього неблаганного, зневажливого до людини механізму, яким була гімназія, його ошчаслилювала, і влада, холодна влада, в якій він сам брав участь, нехай лише як потерпілий, становила його гордість. У день народження класного наставника кафедру і класну дошку обвили гірляндами. Дідеріх прикрасив і палицю, якою били учнів. У шкільні роки дві катастрофи, які спіткали можновладців, сповнили його священним і солодким жахом. Одного з молодших учителів директор вилаяв перед усім класом і звільнив. Один із старших учителів збожеволів. Ще вищі сили – директор та будинок божевільних – жорстоко розправилися з тими, хто досі мав таку велику силу. Знизу можна, будиши маленьким, але неушкодженим, споглядати трупи і здобувати науку, яка пом'якшувала власне становище⁶.

Цей по-філософському глибокий і по-літературному метафоричний текст ніби створено для накреслення схеми конфігурацій у полі соціальних напруг монархії Габсбургів – «великої гімназії народів» на чолі з «директором»-цісарем. Справді, чи можна оповісти про постулати і діяльність русько-українських організацій та діячів, не зрозумівши соціального контексту і програм інших сил, системи політичних, ідейних, економічних, соціальних балансів у Австрійській монархії в цілому й у Галичині зокрема?

⁶ Цит. за: Г. Манн. *Вірнопідданий* / пер. з нім. М. Зісман. Київ 1969, с. 28.

Більшість значущих для української історії подій та явищ мали характер, що не зводився до вузьких рамок етнічної культури, і залежали радше від кон'юнктури зовнішніх контактів. Прийняття християнства, навали кочових народів, утворення і поділи Речі Посполитої, війни ранньомодерного періоду, революції XIX ст., утвердження і скасування системи особистої залежності селян, поширення ідеології націоналізму та соціалізму, Перша і Друга світові війни, зародження і розпад Російської імперії, утворення і крах СРСР висвітлюються у вітчизняних підручниках і наукових дослідженнях здебільшого методом виокремлення українського сектору в якомусь явищі (від Української революції у великому соціальному масштабі до міфічної ролі українців у битві при Ватерлоо в міні-масштабі⁷). Такий спосіб висвітлювати минуле є нічим іншим, як перенесенням на локальний історіографічний ґрунт філософії об'єктивного ідеалізму, що добре почуває себе саме в національних схемах історії. Якщо у свій час Георг Фрідріх Гегель проголошував абсолютною вершиною розгортання світового духу пруську конституційну монархію, то ідеологи панівної нині схеми національної історії – українську державу моноетнічного характеру. Головну ставку при цьому історики й філологи роблять на твердження про демографічний і мовний континуїтет, який, згідно із слушним твердженням американського націоналога Джона Бенедикта Армстронга, є насправді міфом про існування таких тягlostей⁸. Всупереч народницькій візії єдиної і тяглої у віках русько-української нації вкажу на те, що створені на Заході в XVII–XIX ст. географічні дослідження фіксували як відносну історичну тягlostь паралельне і, водночас, взаємопроникне існування двох «українських» народів, а саме руського та козацького⁹; межа між ними проводилася не лише на основі зовнішніх географічних, господарських і політичних критеріїв, але й на основі значущих – передусім з погляду самоусвідомлення самих акторів історичного процесу – відмінностей між вільним козаком і залежним селянином (зрештою, між козаком і міщанином), між православним і уніятим. Про це було добре відомо й у тогочасній Європі. Зокрема, в дипломатичному листуванні між австрійським

⁷ Див. працю, автори якої «винаходять» цей міф без жодного документального підтвердження: О. Гуржій, О. Реєнт, А. Палій. *Війна 1812 року: Український контекст*. Київ 2012, с. 98-102.

⁸ Цит. за: Г. Касьянов. *Теорії націй та націоналізму*. Київ 1999, с. 285.

⁹ Див. докладніше: В. Ададуров. Галицькі русини у концепціях польської політики Франції та Австрії 1805–1812 років // *Україна в минулому*, вип. 9. Київ – Львів 1996, с. 38-60; Є. Луняк. *Козацька Україна XVI–XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях*. Київ – Ніжин 2012.

урядом і Апостольським престолом щодо актуальної ситуації й історичного контексту двох попередніх століть уживається усталене формулювання «Руська греко-унійна нація» (*la nation Ruthène grecque unie*)¹⁰. Мовні й етнографічні показники, так би мовити, об'єктивного характеру, які воліє акцентувати пізніша етнонаціональна парадигма, людьми того часу не вважалися за абсолютно визначальні: у суб'єктивно конструйованому ними світосприйнятті ці показники поступалися іншим, більш значущим для тодішньої свідомости людей рівням ідентифікації. Зауважу також, що в минулі століття різнилися не лише образи самоусвідомлення соціальних груп, але й ментальні типи, які неможливо звести до єдиного знаменника навіть у сучасній унітарній Україні.

Узявши до уваги домінантне в нинішній європейській історіографії прагнення шукати багаторівневі тлумачення соціальних явищ та недовіру істориків до панівних у добу націоналізму й тоталітаризму спрощених моделей пояснення, вкажу на епістемологічну потребу переходу вітчизняних науковців до побудови складніших, багаторівневих соціокультурних координат. Сучасний світ стає чимраз складнішим і взаємопов'язаним, тож вимагає від істориків таких самих складних, багатозарових, з численними і взаємопереплетеними сюжетними лініями пояснень його походження. Як типовий приклад розповсюдженого в українській історіографії засадничо несучасного за онтологічними поглядами способу вибудовувати пояснювальні моделі, вкажу на проголошення частиною українських істориків виразно станового за характером і релігійного за ідеологією повстання, яким була Хмельниччина, національно-визвольною війною всього українського народу. Автори цього водночас народницького, державницького і марксистського концепту забувають про ерархію соціокультурних цінностей тієї доби, в якій на першому місці стояли не етнічні чи державні, а станові й релігійні ідентичності; якщо ж стати на їхню точку зору та спробувати інтерпретувати конфлікт, що відбувався у рамках єдиного річчосполитського культурного простору, через призму етнокультурного сепаратизму, то прийдемо до парадоксального висновку про його не лише антипольський, але й «антиукраїнський» характер, оскільки православні козаки та шляхтичі протистояли не лише пред-

¹⁰ Див. публікацію дипломатичного листування з Домашнього, Придворного та Державного Архіву у Відні: *Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування Австрії та Святого Престолу 1807–1808 рр.: Збірник документів і матеріалів* / упор., вст. стаття і коментарі В. Ададуrow. Львів 2011, с. 24, 40 та інші. На 2015 р. заплановане видання другої частини документів про ерекцію Галицької унійної митрополії. Цього разу будуть опубліковані документи з Таємного архіву Ватикану й Архіву Конгрегації поширення віри (сьогодні відомої як Конгрегація евангелізації народів).

ставникам свого етносу, які на вернулися в римо-католицизм, але також руським адептам унії (у такому разі мусимо щонайменше ствердити, що громадянська війна розколола не лише Річ Посполиту, але й єдиний русько-український етнос, як його хибно розуміють народники і державники, – чи не цим міркуванням пояснюється відсутність в українській історіографії ґрунтовних досліджень про відносини між православними й уніятами в період від Хмельниччини до Коліївщини?).

Повсюдне застосування суттєво пізнішого у часі ідейного концепту соборної України щодо козацького і руського «світів», які важко піддаються зведенню до спільного «українського» знаменника, нав'язує й до іншої, глибоко вкоріненої в національній парадигмі історичного мислення тенденції до осучаснення етнізмів (автоматичного розуміння козака, руського селянина чи міщанина як українця). Ця звичка нарикати українцями навіть тих історичних діячів, які соборниками себе аж ніяк не вважали, завдає шкоди делікатній тканині історії, адже зафіксовані в акті мовлення авторів історичних джерел назви суспільних колективів і пов'язаних з ними соціокультурних явищ є кодами для розуміння особливого способу людей того часу ідентифікувати реалії свого світу. Історикам слід обережніше застосовувати поняття «Україна», яке тепер повсюдно й автоматично вживається як тотожне сучасній Українській державі, хоч історично це поняття видозмінювалося, використовуючись переважно для окреслення теренів обабіч Дніпра. В одній з моїх розвідок показано, що під час війни 1812 р. уява імператора Наполеона I ототожнювала Україну з окраїнною провінцією колишньої Речі Посполитої – так званою «Польською Україною», а поняття українська нація асоціювалося для нього не з руськими селянами, а з єдиним політичним станом річпосполитського простору – шляхтою, яка іменувала себе українцями згідно з місцем свого укорінення на східній окраїні колишньої Речі Посполитої¹¹. У відповідь на ймовірні закиди, що погляди цього історичного персонажа не відповідали дійсності, оскільки Наполеон був представником не автохтонної культури, а іноземцем, тож міг не розібратися в «істинній» (з погляду адептів етнокультурного розуміння поняття «український») ситуації, вкажу наступне: для з'ясування того, якою була ідентичність населення певної території, однаково важливо брати до уваги і те, ким воно само себе мислило, і те, ким вважали його чужинці. Тільки такий підхід дає змогу зрозуміти, чому ще в середині XIX ст. конструйований як в уяві її мешканців, так і іноземних подорожан образ України відповідав

¹¹ В. Ададуров. Наполеонові «українці»: Шляхта Правобережжя у французьких планах воєнної кампанії 1812 р. // *Краєзнавство*, ч. 4 (81). Київ 2012, с. 33-42.

геополітичній ситуації до другого поділу Речі Посполитої в 1793 р.: йшлося про окраїну двох великих східноєвропейських держав – так звані «Польську» та «Російську» України. Якщо у першій соціально домінантним прошарком і головним маркером зовнішньої ідентифікації населення краю була шляхта річпосполитського походження, то в другій – нащадки козацької старшини.

Ефективною методою для з'ясування наукової істини є конфронтація уявлень сучасних істориків про Україну з уявленнями самих авторів джерельних текстів про території, що нині належать до її складу. В пригоді тут стануть методи культурно-антропологічної історії, які допомагають частково нейтралізувати (через акцент на світосприйнятті авторів джерельних текстів, історично відмінному від нашого) суб'єктивний фактор свідомості історика у процесі конструювання оповіді про минулі часи. Одним з найперспективніших напрямків такого співставлення є дослідження укладених чужоземцями свідчень, яке, на жаль, відбувається сьогодні шляхом вибіркового вилучення з джерел якомога більшого числа конкретних згадок про русинів чи українських козаків. Ці вирвані з загального контексту джерел згадки укладаються в ілюзію безперервної дискурсивної тяглости, яка має на меті довести пріоритетний інтерес авторів джерел саме до русько-українського сегменту, що його таким чином історики репрезентують як єдину тяглість.

Наведу тут лише один, утім, доволі красномовний приклад, яким є дослідження співробітниці Інституту історії України НАН України Оксани Іваненко під назвою «Українсько-французькі зв'язки: Наука, освіта, мистецтво (кінець XVIII – початок XX ст.)»¹². Обравши за відправну гіпотезу своєї праці тезу про чудову обізнаність французів з українською культурою, авторка за допомогою численних цитат, які спрепаровано з різних джерельних свідчень, змальовує вельми привабливу для нашого національного еґо картину схвальних відгуків і співчуття чужинців щодо українського народу. Такий відбір і поєднання свідчень обумовлює «дискурсивна поліція», яка, діючи на межі свідомості й підсвідомості, через повсякденне спілкування, систему передавання інформації, діяльність державних і суспільних інституцій (тобто все те, що називають «суспільним дискурсом»¹³), змінює акценти у сприйнятті минулого так, аби призначити членів спільноти до думки про значущість їхнього національного проекту. Цей ідеологічний концепт рецен-

¹² О. Іваненко. *Українсько-французькі зв'язки: Наука, освіта, мистецтво (кінець XVIII – початок XX ст.)*. Київ 2009.

¹³ М. Foucault. *L'Ordre du discours*. Paris 1971, с. 10-16, 37-38.

зованої праці пояснює, серед іншого, й те, чому О. Іваненко не спромоглася вийти за межі «звичайної схеми» української історії з притаманним тій байдужим, а подекуди й неприязним ставленням до інших етнічних груп. Такий теоретичний підхід відобразився в нехтуванні розлогими фрагментами текстів, що містять французький погляд на інші народи, які проживали на тій же землі (поляки, євреї, татари, іноземні колоністи). Наслідком стає підміна багатого полікультурного спектру історичних джерел збідненим до монокультурної лінії поглядом з нашого сьогодення, і такий українознавчий сурогат пропонується під маркою наукового знання. Характерним прикладом є цитування О. Іваненко захоплених вражень французьких подорожан про Софіївку: їх історик витлумачує як відгуки про високий рівень українського паркового мистецтва (с. 63). Та чи можна вважати місцем контактів української і французької культур парк, заснований Феліксом Потоцьким як символ польської національної присутності на Правобережжі, а згодом – після повстання 1830 р. – конфіскований російським урядом з метою покласти край його символічному значенню? Цей елітарний світ, що його творили сотні палаців, замків і костьолів, робив неістотним для багатьох іноземців паралельне існування культури руського простолюду, яку французи (а більшість з-поміж були представниками вищих станів) описували хоч і приязно, але водночас доволі зверхньо, з позицій модного в добу Просвітництва та романтизму етнографізму¹⁴. Здійснений у моєму дослідженні аналіз французької преси, історичних та географічних досліджень початку ХІХ ст. показує, що французи трактували Волинь, Поділля й «Польську Україну» як колишні території Речі Посполитої, населені польською шляхтою, євреями й руськими селянами¹⁵. Територія сучасної України завжди була площиною співіснування культурних традицій різних етносів, «безліччю тривалостей, які взаємно проникали і розвивалися одні в інших»¹⁶. Українська історія ідеально вписується у твердження М. Фуко про багатолінійну тривалість часу, що його зумисне зведено до одної лінії з метою спростити мислення людини до звичайних схем націоналізму, монархізму, комунізму (чи іншого «-ізму»).

¹⁴ В. Ададуrow. Проблеми тяглості / перервності та мультикультурності української історії у моделюванні взаємин між Францією й Україною ХІ–ХХ ст. // *Український гуманітарний огляд*, вип. 15. Київ 2011, с. 107–123.

¹⁵ Пор.: В. Ададуrow. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ ст. Львів 2007, с. 137–138.

¹⁶ Цит. за: Д. Руденко. Фуко: Говорити про сексуальність // Фуко М. *Історія сексуальності*, т. 1: Жага пізнання / пер. з фр. І. Донченко. Харків 1997, с. 9.

Мало який наочний приклад може так промовисто проілюструвати вищезгадане твердження, як жалюгідний стан замкових і фортифікаційних споруд в сучасній Україні. Саме він спонукав мене адаптувати до умов української історії сформульоване словацьким істориком Владимиром Міначем питання «Де знаходяться наші замки?»¹⁷. Під час «Оксамитової революції» 1968 р. Мінач мав мужність ствердити, що численні укріплені гради, попри їх реальне розташування на території Чехословацької держави, знаходяться насправді деінде, оскільки належать до іншої історії – історії чужої, яка не була створена руками словаків, адже більшість панів, які збудували ці замки та мешкали в них, були угорці. Протиставлення кам'яного замку шляхтича і дерев'яної хати селянина виступає в Мінача як метафора «свого» і «чужого» в історичній пам'яті. Ця метафора дозволила досліднику стверджувати, що словаки, властиво, не мали власної історії, якщо виходити з традиційної засади, що історію творять королі, імператори, князі та графи, війни, завоювання, гвалти і грабунки¹⁸. З погляду політичної історії, словацький народ довгий час був не об'єктом, а суб'єктом історичного процесу, іграшкою в руках чужинців, ставши, як відомо, повноправним творцем власної долі лише наприкінці минулого століття. У XVIII–XIX ст. у Східній Європі існувало кілька селянських народів без політичної історії. Це не лише згадані нами словаки, але також русини, існування яких протікало не лише під владою полонізованої шляхти, але й в автономному культурному полі, яке створювало виразну опозицію щодо осередків чужого світу – міст, замків, маєтків. Нагадаємо приклад Львова – домінантно німецького у XV–XVI ст., переважно польського (а ще й єврейського) у XVII – першій половині XX ст., який існував як анклав серед русько-українського населення сільської округи. Один з епізодів існування мультикультурного Львова став предметом мого окремого зацікавлення, при чому у своїй оповіді я намагався дотримуватися текстуальних пропорцій, які відповідали б тогочасній етнокультурній структурі міста, тож руським уніятам було відведене доволі скромне місце¹⁹. Архітектурні артефакти паралельного існування етнокultur спостерігаємо по всій Західній Україні –

¹⁷ Див.: В. Ададуrow. Чужі серед свого: Замки на пограниччі національної історії // *Критика* 11-12 (2010) 26-27.

¹⁸ Цит. за: С. Magris. *Dunaj* / пер. з іт. J. Ugniewska, A. Osmólska-Mętrak. Warszawa 1999, с. 215.

¹⁹ В. Ададуrow. Львів у наполеонівську епоху // *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск: Львів. Місто – суспільство – культура*, т. 3. Львів 1999, с. 209-231.

від угорських замків у Мукачеві, Хусті, Ужгороді, польської ренесансної Жовкви чи фортифікаційних споруд Львова до замків т. зв. «золотої підкови» Галичини, замків Поділля тощо. Попри те, що в 1939–1944 рр. ці споруди стали власністю України, узаконеною міжнародними договорами наступних років, вони так і не стали символом української етноісторії. Неспростовним доказом цієї тези є незмінна байдужість української держави до цієї історичної спадщини. До певної міри трюїзмом стало твердження про те, що руйнація українських замків – справа рук радянського режиму. Це твердження цілком узасаднене, але воно мало б давно перестати слугувати виправданням тієї байдужості до замкових споруд, яка панує протягом двадцяти років існування незалежної України, адже не секрет, що саме за цей час більша частина замків увійшла в стадію безповоротного руйнування. Ще в 1990 р. у Тернопільській області налічувалося близько 200 збережених у відносно доброму та задовільному стані замкових споруд. Згідно зі свідченням генерального директора музею-заповідника «Замки Тернопілля» Анатолія Маціпури, сьогодні це число становить 34²⁰. За двадцять років решта замків фактично зникли з обличчя землі. В чому причини такого ставлення? Чи лише в рецидивах радянського мислення нашої державної еліти? Чи також у тому загальному «дерібані», де кожна споруда, яка не має приватного господаря, приречена на профанацію та руйнування? Тесані камені, які поволі, ночами, зникають із кладок замків, і бруківка з львівських вулиць, якою приторговують нишком будівельні фірми, що здійснюють реконструкцію (врешті, купи цієї бруківки, які лежать тижнями без усякої охорони на узбіччях наших вулиць), повинні опинитись на подвір'ї якогось новітнього українського магната, щоб розпочати творити ідентичність нової замкової культури? Цей процес разюче нагадує побудову середньовічного Арля на руїнах античного колізею. Чи кожна культура, щоб надати каменям своєї ідентичности, мусить спершу виколупати їх із мурів інших етнокультурних традицій, що колись розквітали на території, яка нині цілком належить їй?

На наш погляд, вищезгадані причини лише накладаються на ментальні спонуки, які на підсвідомому рівні генетичної пам'яті, яка лине з глибини століть від наших пращурів, ідентифікують замки та фільварки (зрештою, і єврейські синагоги) як явище чуже, не від нашої етнокультури. Не враховуючи цього основоположного фактору, важко пояснити, чому осипається на наших очах старовинне обличчя австрійського чи польського Львова,

²⁰ Див. докладніше: Замки Тернопілля // *Галицька брама*, 5-6 (149-150) (2007).

чому такими незугарними є спроби відновити кам'яниці та парки. У ХХ ст. українці отримали можливість, як у випадку зі Львовом, оселитися в архітектурному світі, збудованому згідно з уявленнями і потребами цих чужинців. Ми живемо в оселі, збудованій не нами і не для себе, однак не розуміємо, чому не спроможні підтримати її належного функціонування. Натомість спостерігаємо натовпи пілігримів з Польщі, які вважають немовби своїм святим обов'язком хоча б раз у житті відвідати колишні «східні креси», щоб доторкнутися до каменів, від яких віє ідентичністю їхніх пращурів, легендами з оповідей їхніх дідусів і бабусь. Їхнє зацікавлення і, головне, прибутки від історичного туризму, змушують нас дбати про цю чужу історичну спадщину, проте лише настільки, щоб зберегти зовнішню привабливість цих будівель. Доказом цього є не лише безпорадне прийняття грантів і допомоги у вигляді праці висококласних архітекторів, реставраторів (скульптурного декору, брам тощо) з Польщі й Австрії. Як показовий приклад назвемо демонстрований каналами львівського телебачення сюжет про спільну ініціативу польської та українських молодіжних організацій відновити палац шляхетської родини Фредрів. Могила польського драматурга та суспільно-політичного діяча Александра Фредра, яка знаходиться в латинському костюлі в Рудках, давно вже стала одним з помітних пунктів туристичних мандрівок польських туристів. Однак, для української національної свідомості це чуже «місце пам'яті». Тож для того, щоб надати йому співзвучного нашій свідомості звучання, підкреслюється, що родина Фредрів – найближчі родичі видатних діячів Греко-Католицької Церкви Шептицьких.

У сучасній історичній науці набула неабиякого визнання запропонована французом П'єром Нора концепція «місце пам'яті» – матеріальних речей і нематеріальних явищ, які слугують немовби скелетом для уявного конструювання національної ідентичності в історичній ретроспективі²¹. З погляду цієї концепції, замкові та палацові споруди слід трактувати як важливу групу таких «місце пам'яті», з якими пов'язані ключові події історії тієї чи іншої спільноти. Української спільноти також, але її ставлення до цих об'єктів здебільшого виявлялося через облоги та спроби знищення символів «чужого» на землях, які вважалися своїми. Таке ставлення відобразилось у фольклорі й опертій на ньому художній літературі. За своєю світоглядною суттю така позиція означає вибір козацької ідентичності, яка прагне до руйнування замку, на противагу шляхетській, яка тотожна виборві ролі каштеляна й охоронця замку. Нена-

²¹ Див.: Ж.-Б. Дюпон-Мельниченко, В. Ададунов. *Французька історіографія ХХ століття*. Львів 2001, с. 18-19.

вистю до шляхетських фільварків був просякнутий увесь спосіб думання селянських мас Правобережжя аж до 1920 р. Натомість у шляхетському дискурсі сам факт володіння маєтком на Україні подавався як патріотичний чин, що сприяв збереженню польського стану володіння на «східних кресах»²². Таким чином, мусимо констатувати, що замки і палаци, які залишила нам у спадок історія після знищення шляхетської «Аркадії», цієї омріяної у поезії Бартоломея Зіморовича та Станіслава Трембецького фільваркової ідилії посеред українських сіл, таки не належать до історії України у її вузькому, суто етнокультурному розумінні. Проте вони є важливою частиною історії України, якщо сприймати цю історію, як поліетнічну і мультикультурну площину, де одночасне існування «свого» і «чужого» є не протиставленням, а необхідною умовою їхнього взаємного існування і специфічності. Для цього слід лише відмовитися від добору історичних фактів згідно з основоположним досі критерієм: це стосується історії українського етносу, а це ні. Не дивно, що сьогодні в історичному дискурсі України оповідь про замки залишається напрочуд скромною темою. Наприклад, у шкільних підручниках вона має заздалегідь визначений дискурсивним полем вигляд «змови мовчання». Якщо зважити на той факт, що перлина туристичної індустрії нинішнього Закарпаття, неприступний протягом віків Мукачівський замок, згадується в українських шкільних підручниках тільки вряди-годи, а в їхніх угорських аналогах фігурує постійно (як родове гніздо магнатського роду Ракоці та місцеперебування поета Шандора Петефі), то відповідь на питання «Чиїми є замки України?» напрошується сама собою. Але змінити ситуацію й заговорити про ці замки, оберігати їх як важливу частину нашої культури, – це реальний спосіб інтегрувати українську історію в європейський контекст.

Свою та чужу ідентичність ми створюємо самі, у своїй свідомості, організовуючи систему кордонних позначок таким чином, що своє якщо не ганить, то замовчує «чуже», хіба що крім випадку, коли останнє є тлом, за допомогою якого ми можемо відтінити унікальність нашого власного «я». Міфологічні оповіді на кшталт того, що імператор французів Наполеон мав намір створити для запорозьких козаків і кримських татар державу, надавши їй своє власне ім'я, затуляють розмірене та неквапливе відносно політичних перипетій існування руського етносу в колі ширших культурних спільнот. Акцентувавши факт існування у французькому архіві меморандуму з пропозицією створити таку «Наполеоніду», український дослідник Ілько Борщак не лише замовчав факт

²² Б. Гудь. *Загибель Аркадії*, с. 50-51.

браку зацікавлення ним з боку Наполеона, але й приховав авторство документу, яке належало польському дивізійному генералові Міхалові Сокольніцькому²³. Те, що один з перших після падіння Запорозької січі проектів створення козацької держави на берегах Борисфену був опрацьований саме у польському політикумі, є показовим для характеру української історії, щільно інкорпорованої в загальну культурну ситуацію всього простору від Дніпра до Одри. Спробувати розділити русько-українську і польську історії – все одно що розділяти сіямських близнюків, – настільки великим є ризик «втратити пацієнта». В цьому тілі циркулювала та сама культурна рідина, хоч і мало воно різні етнічні «серця».

Річпосполитський простір завжди був спільним полем процесу адаптації / відкидання західних ідей і суспільних практик, тож важливим методом його дослідження має стати розроблений антропологами «щільний опис» загальної культурної ситуації²⁴. Приклад застосування такого культурно-антропологічного за своїми параметрами опису щодо річпосполитського простору в момент виникнення конфлікту цивілізаційного характеру між західним (репрезентованим наполеонівською Францією й місцевими адептами її культурної моделі) і східним (представленого традиціоналістськими уявленнями та практиками еліт і простолюду) релігійними світоглядами подано у вступі до дисертаційного дослідження, яке я захистив у 2003 р. під керівництвом Клода Лянглуа та Жана Тюлара в Практичній школі вищих досліджень у Парижі. В ракурсі етнологічного підходу (порівняльного аналізу культур) було цікаво співставити річпосполитський спосіб реагувати на виклики сучасності, яка надходила зовні, з іспанським способом, та виявити між ними чимало паралелей²⁵. На мою думку, історію земель і народів, соціальних груп і

²³ В. Ададуrow. Народження одного історичного міту: Проблема «Наполеон і Україна» у висвітленні Ілька Борщака // *Україна модерна*, ч. 9. Київ – Львів 2005, с. 212-237; його ж: Юго-западные окраины Российской губернии в иерархии приоритетов восточноевропейской политики Наполеона (историографический аспект) // *Эпоха 1812 года: Исследования. Источники. Историография*, вип. 9. Москва 2010, с. 359-397; його ж: Наполеонида // *Отечественная война 1812 года и освободительный поход русской армии 1813–1814 годов: Энциклопедия в 3-х тт.* / ред. В. М. Безотосный та ін., т. 2. Москва 2012, с. 561-562; його ж: La création d'un mythe ukrainien sur Napoléon dans les travaux d'Elie Borschak et le fonctionnement de ce mythe dans le discours historique en Ukraine // *Attentes et sens autour de présense du mythe de Napoléon aujourd'hui* / ред. J.-D. Poli, передм. J. Tular. Ajaccio 2012, с. 89-96.

²⁴ Див.: К. Гіrc. Вплив концепції культури на концепцію людини // його ж: *Інтерпретація культур: Вибрані есе* / пер. з англ. Н. Комаров. Київ 2001, с. 43-67.

²⁵ Опублікований згодом українською та російською мовами: В. Ададуrow. Пришестя Наполеона, або есе про конфлікт релігійних світоглядів у Центрально-Східній Євро-

діячів Речі Посполитої слід розглядати в широкому загальноєвропейському поясі зон традиційної культури (Словаччина, Румунія, Хорватія, Іспанія, Ірландія), які контрастували з зонами прискореної модернізації, такими як Франція, Англія, Нідерланди.

Прикметно, що ситуація спільного ідейного наснаження річпосполитського простору відчувалася навіть через десятиліття після поділів самої Речі Посполитої саме завдяки інерційному впливові процесів виробленої в попередній період соціокультурної традиції понадетнічного рівня. Не так давно виповнилося 200 років з часу польського повстання 1809 р., яке ознаменувалося встановленням тимчасового протекторату Наполеона в Галичині. Досвід активної участі в цій події і передчуття відновлення єдиного річпосполитського простору внаслідок походу Наполеона в Росію спонукав колишнього секретаря Перемиського повітового управління Тимчасового уряду, греко-католика за віровизнанням і русина за етносом Дениса Зубрицького написати польською мовою фоліант у 208 рукописних аркушів під назвою «Історія Французької революції від 1789 до 1811 року». Політичний вибір Зубрицького відповідав його тодішньому соціокультурному пріоритетові річпосполитського шляхтича і суперечив виборіві унійного митрополита Антонія Ангеловича, який, висловлюючи інтереси свого стану, засвідчив, навпаки, палкий австрійський патріотизм. Іншим наслідком річпосполитсько-шляхетської самоідентифікації Зубрицького було те, що за кілька десятиліть до того, як укласти першу цеглину в будівлю етнонаціональної історії русинів, він став у письменстві свого народу фундатором вивчення всесвітньої історії. Ця множинність у самоідентифікуванні людини, яка на світанку XIX ст. через свій інтерес до Заходу відчувала себе європейцем у більшій мірі, ніж сучасні українознавці – інтерпретатори його життєвого шляху і творчої спадщини, стала однією з тем мого зацікавлення феноменом ідентичностей неетнічного характеру серед представників руської спільноти²⁶. Шлях Зубрицького та інших освічених представників до опікування минулим свого етносу мав кілька альтернатив, а відтак пройшов принаймні через один фундаментальний злам розвитку; цей шлях аж ніяк не був прямою лінією, як сьогодні прийнято зображати процес українського національного

пі на початку XIX ст. // *Наукові записки Українського католицького університету. Серія «Історія», ч. 1.* Львів 2010, с. 65-81; його ж: Пришествие Наполеона, или эссе о конфликте религиозных мировоззрений в Восточной Европе в начале XIX в. // *Эпоха 1812 года: Исследования. Источники. Историография*, вип. 10. Москва 2012, с. 39-56.

²⁶ В. Ададуrow, М. Рожик. «Хроніка Французької революції» Дениса Зубрицького як історичне джерело наполеонівської епохи // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. 231. Львів 1996, с. 495-506.

відродження. «Уявлення про історичний рух як лінійну тяглість – помилкове і наївне», – писав ще в середині минулого століття знаменитий краківський історіософ Фелікс Конечний, наголошуючи, що «в дійсності лінія буває не лишень розірваною, але може навіть змінити напрямок»²⁷. Пригадую свою дискусію з одним поважним професором, який переконано вживав для пояснення процесів пошуків ідентичности в середовищах інтелігенції в другій третині XIX ст. метафору «українській рух», маючи при цьому на увазі саме висхідну лінію. Посилаючись на приклади того ж Зубрицького, а також Якова Головацького, я доводив, що якщо рух і відбувався, то тільки «броунівський», хаотичний; він нагадував хитання в різні сторони, а зовсім не лінійний паркур. «Неперервність історії не можна відобразити у вигляді нудної, одноманітної схеми лінійного руху навіть тоді, коли спостерігається поступовий рух», – відзначав Арнольд Дж. Тойнбі. «Навпаки, – наголошував він, – категорія „неперервність” має значення символічного образу, метафори, до якого ми зводимо контури реального, багатоманітного життя»²⁸.

Не ангажуючись глибше в дискусію про вади лінійної схеми української історії, як у її народницькій, так і в державницькій версіях, торкнувся лише замовчуваної ними проблеми існування великих кордонів етнокультурної самосвідомости. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. одна з цих перервностей проявилася у виразній апатії практично всіх соціальних груп до автохтонних форм державної організації та появи усталених імперських ідентичностей як у складі Австрії, так і в Росії. Це був час, коли нащадки козацької старшини, обіймаючи найвищі посади в ерархії Російської імперії, вершили долі Європи. Не секрет, що ці процеси корелювалися з динамічними показниками демографічного, економічного й освітнього розвитку етноорганізмів у складі імперських спільнот, аналогів яким не знаходимо не тільки в попередні століття, але й у сучасну епоху.

До нечисленних прикладів дослідження імперських ідентичностей належать мої (удokumentовані матеріалами з європейських архівів) розвідки про політичний світогляд першого греко-католицького галицького митрополита Антонія Ангеловича²⁹ та соціополітичні розлами у середовищі шляхти на прихильників і ворогів Наполеона, які були

²⁷ Цит. за: J. Skocznyński. *Koneczny: Teoria cywilizacji*. Warszawa 2003, s. 68.

²⁸ Цит. за: С. Иконникова. *История культурологических теорий*. Санкт-Петербург 2008, с. 265.

²⁹ В. Ададунов. Світ політичних поглядів Антонія Ангеловича: Документи до вивчення феномену імперської ідентичности серед духовенства Галичини наприкінці XVIII – на по-

тотожні цивілізаційному виборві між західноєвропейською модернізацією і східноєвропейським традиціоналізмом³⁰. Для згаданих персонажів були властиві множинності ідентичностей, їх багаторівневі будівлі, в яких етнічна ідентичність займала заледве п'яте місце (після станової, релігійної, державної та краєвої). Незводимість цих ідентичностей до будь-яких чітких ліній життєвої стратегії (у тому числі й етнічних чи релігійних) показують останні розвідки про Петра-Григорія Орлика³¹ та про ставлення малоросійського дворянства до наполеонівської Франції³². Побудовані на критичному переосмисленні української історіографії шляхом конфронтації її аргументів зі свідченнями зарубіжних архівів, вони спростовують аргументи адептів державницької концепції Ілька Борщака, Дмитра Донцова, Олександра Оглобліна, Наталії Полонської-Василенко про героїв української історії, змістом життя яких буцімто була боротьба за національну державу. Ці аргументи нерідко ґрунтувалися на фальсифікації історичних джерел, зміст яких або сильно видозмінювався, або взагалі спотворювався. Сучасна епоха вперше відкриває українським науковцям доступ до західних архівів, монопольне й вибіркоче трактування яких досі було привілеєм небагатьох патріотів-емігрантів. Тож розпочинається такий необхідний процес наукової верифікації еміграційної історіографії шляхом перевірки за європейськими архівними документами її фактичного вмісту та висновків. Моя посильна лепта в цей процес полягає не лише у викритті сконструйованого І. Борщаком і охоче цитованого в нашій історіографії вимислу про те, що французький посол при Оттоманській Порті Орас Себастьяні, начебто пообіцяв

чатку XIX ст. // *Наукові записки Українського католицького університету. Серія «Історія»*, ч. 1. Львів 2010, с. 297-334.

³⁰ В. Ададуrow. Між шляхтою та селянством: Ставлення Наполеона до кріпосного права у західних губерніях Російської імперії під час війни 1812 року // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. 255. Львів 2008, с. 258-275; його ж: Между шляхтой и крестьянством: Отношение французских государственных и военных деятелей к крестьянскому вопросу в западных губерниях России во время войны 1812 года // *Эпоха 1812 года: Исследования. Источники. Историография*, вип. 9. Москва 2010, с. 118-139.

³¹ В. Ададуrow. Конструювання Ільком Борщаком міфологічного образу історії України XVIII–XIX ст. // *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи. Матеріали міжнародної конференції (Мюнхен, Німеччина, 1-3 липня 2012 р.)*. Київ 2012, с. 109-132; розширений російський варіант цього тексту: В. Ададуrow. Украинский казак на службе Людовика XV, или польский шляхтич на службе двух королей: Документальная деконструкция исследования И. Борщака о П.-Г. Орлике // *Французский ежегодник 2014*. Москва 2014, с. 269-305.

³² В. Ададуrow. Запорозький козак Твердовський проти Наполеона: Відображення віроповіданих настроїв малоросійського дворянства в українському памфлеті з Національного архіву Франції // *Український історичний журнал* 5 (2012) 177-186.

задунайським козакам від імени Наполеона відновити Запорозьку Січ³³, але й у деконструкції створеного тим же Борщакком образу Петра-Григорія Орлика як невтомного борця за українську державність³⁴. Через тексти й документи молодшого Орлика, що зберігаються в Архіві міністерства закордонних справ, Архіві історичної служби сухопутних військ і Національному архіві Франції, червоною ниткою проходить його антиросійський, але водночас виразно річпосполитський і станово-шляхетський патріотизм, цілком замовчаний або сфальсифікований Борщакком на користь вигаданого ним образу українського козака, слова і дії якого напрочуд нагадують вчинки самого письменника – учасника революції 1917–1920 рр.³⁵ Такою ж виразною є відсутність етнопатріотичних конотацій у дискурсах і поведінці архієпископа Варлаама Шишацького, дворян Івана Котляревського, Василя Капніста, Василя Лукашевича, селянина Якова Мочуговського, зведених державницькою школою в ранг українських автономістів. Вільне функціонування та навіть популярність у загальноімперському літературному контексті доби рококо та романтизму української мови, якою укладалась не лише «Енеїда», але й вірно-підданські оди, контрастує зі звично акцентованим у нашій історіографії переслідуванням українського слова в пізнішу епоху. Тож наголошення лишень на негативних сторонах перебування у складі імперій виразно збіднює картину української історії як важливого елементу широкого культурного простору Східної Європи.

На моє переконання, інтегрувати українську історію в позаетнічні контексти неможливо без її виведення з тих фортечно-оборонних мурів, у які завела її лінійна або звичайна схема історичного розвитку, втілена

³³ В. Ададуrow. «Наполеоніда» на Сході Європи, с. 42-44.

³⁴ І. Борщак. *Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV (1702-1759)*. Львів 1932.

³⁵ Необхідність перевірки тверджень української державницької історіографії через співставлення цитованих нею свідчень з оригінальними документами була визнана учасниками мюнхенської конференції «Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи» за результатами моєї доповіді про фальсифікацію Борщакком документальних свідчень щодо діяльності П.-Г. Орлика. Тоді ж, на запитання Френка Сисина про ймовірність існування таких спотворень у працях інших українських істориків, я вказав на потребу верифікувати праці Теодора Мацьківа, оскільки встановив за місяцями відправлення дипломатичної кореспонденції французького посла Жана-Казимира Балюза неправдивість тверджень українського історика про візит Балюза в Батурин і його зустріч з Іваном Мазепою. Оpubлікований Мацьківим лист Балюза від 1704 р. – це, правдоподібно, історіографічний фальсифікат (див. також дискусію з цього приводу на форумі «Мілітарна історія України»: Фальсифікації історичних джерел // *Military Ukraine. Військово-історичний форум* (forum.milua.org).

у синтезі Михайла Грушевського. Сьогодні ця схема, колись корисна і необхідна для українства, стала парадигмою відгородження від світу, оманливого самонавіювання й самозаспокоєння. Під гаслом плекання етнокультурної традиції вона прикриває дедалі більше відставання історичних знань від світового тренду, в якому відмінності (расові, національні, релігійні) стають усе менш акцентованими. Вона перешкоджає тому, щоб про нашу країну знали більше, щоб у Парижі чи Брюсселі не запитували, де вона знаходиться і який стосунок має до Європи. З цього погляду, слід досліджувати не історію українського етносу «очима чужинців»³⁶, не історію ставлення великих осіб до українського питання з метою прорекламувати таким чином Україну як політичну реальність³⁷ (данину цьому підходові віддав у свій час і я в циклі розвідок під загальною назвою «Наполеон і Галичина»; на своє виправдання додам лише, що вони висвітлюють не історію «руського питання» у планах чи діях австрійських і французьких можновладців, а вказують на доволі підрядне й інструментальне місце, яке відводилося руській навіть не етнічній, а релігійній спільноті у тогочасній ситуації³⁸), а історію інтертекстуального обміну в широкому сенсі цього поняття. Не задовольняючись вивченням участі конкретних осіб чи соціальних груп у подіях загальноєвропейського значення (наприклад, козаків і православних шляхтичів у битві під Віднем 1683 р.), інтертекстуальний погляд виходить за межі вже звичного ракурсу «внеску українців» у щось. Охоплюючи царини циркулювання ідейних, політичних, релігійних, економічних, мистецьких, музичних субстанцій, такий погляд історика прагне відчитати семіотику спільности й відмінности в культурному полі, якомога ширший засяг якого дає змогу чіткіше розрізнити унікальний характер окремих його секторів (таким полем є й універсальна для християнського світу ідея священної війни супроти османської загрози, яка запалювала одним релігійним натхненням серця християн від Іспанії до Речі

³⁶ В. Січинський. *Чужинці про Україну*. 2-ге вид. Львів 1938; Д. Наливайко. *Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст.* Київ 1998.

³⁷ І. Борщак. *Наполеон і Україна*. Львів 1937; С. Томашівський. Бісмарк і Україна // *Літопис політики, письменства і мистецтва*, ч. 5, 6, 8, 12. Берлін 1924; М. Швагуляк. Бісмарк і українське питання // *Вісник Львівського університету. Серія історична*, вип. 39-40. Львів 2005, с. 277-299.

³⁸ В. Ададуров. Наполеон і Галичина: Встановлення французького тимчасового протекторату в 1809 році // *Вісник Львівського університету. Серія історична*, вип. 34. Львів 1999, с. 449-466; його ж: Наполеон і Галичина: Французькі плани обміну польських провінцій Австрії на Сілезію в 1806–1807 рр. // *Проблеми слов'янознавства*, вип. 51. Львів 2000, с. 69-75.

Посполитої, опанувала думки та керувала воєнними й дипломатичними стратегіями, невід'ємною та важливою частиною яких ставали й землі, що лежали на схід від Дунаю, Дністра та Пруту).

Великі війни були одним з механізмів формування спільного культурного досвіду європейців, часом позитивного, часом негативного, а проте в жодному разі не обмеженого суто етнічними рамками. Таке значення мала й війна 1809 р. – одна з двох наполеонівських воєн, які ввели частину території сучасної України в коло тодішньої європейської кон'юнктури³⁹. Однак через домінування етнокультурної лінії в сучасній історичній свідомості українців 1809 рік в Галичині – чуже для них «місце пам'яті», воно не удостоїлося жодної згадки не те що від вітчизняних науковців, але й від охочих до сенсацій журналістів. Немає сумніву, що таке саме забуття очікувало й палац активного учасника того повстання Александра Фредра (в якому розміщено сільськогосподарський технікум), якби не зацікавлення польської громадськості, від якої вийшла ініціатива вдихнути в цей осередок чужої пам'яті нове життя, зробивши його місцем контактів української й польської молоді, яка хоче разом будувати нову Європу, де немає місця байдужим до «чужого» національним схемам історії. «Своє» і «чуже» у витлумаченні спільної історії України, Польщі та всього східноєвропейського регіону – це ті тези, які можна й потрібно здолати, аби досягнути якісно нового рівня історичного синтезу: в цьому контексті варто говорити не про історію України як держави чи монокультурного ареалу, а про *українську історію* як полікультурну площину в складі різних державних організмів. Відтак вважаю слабо придатним для популяризації української історії здійснюваний за океаном масштабний проект перекладу англійською «Історії України-Руси»⁴⁰. Такого перекладу скоріше потребують синтети Наталії Яковенко та Ярослава Грицака⁴¹, яким чи не першим вдалося породити серед укра-

³⁹ Другою була війна 1812 р. Сьогодні з боку окремих діячів праворадикального спрямування можна почути думки про відсутність потреби вивчати цю війну, яка здійснювалася в інтересах великих імперій і буцімто нічого не дала українцям у плані державного будівництва. Чи не найкращим спростуванням цього обмеженого рамками етноісторії погляду був небачений з часів Хмельниччини сплеск інтелектуального інтересу з боку політичних, наукових і літературних кіл Заходу до земель і народів, які замешкували тоді територію від Карпат аж до степів Приазов'я.

⁴⁰ М. Hruschewsky. *History of Ukrainian-Rus'*, тт. 1-6. Edmonton – Toronto 1997–2012 (видання триває).

⁴¹ Н. Яковенко. *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.* Київ 1997; Я. Грицак. *Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.* Київ 1998.

їнських істориків сумніви щодо експлікативної всемогутності лінійного концепту.

Аби надати цим сумнівам більшої переконливості, вкажу, що вже на початку XIX ст. територія, яка належить до складу сучасної України, була інтегрована в європейське коло впливів значно більшою мірою, ніж це спроможна відобразити історична схема Грушевського. У цей час на Заході політики, комерсанти, дипломати, науковці, письменники, митці, військовики створювали когнітивні мапи різних регіонів сучасної України, які підкреслюють етнокультурне багатоманіття цього простору. Як один з прикладів творення такого простору, незвідного у своїй сумі до окремих етнокультур, назвемо ментальну мапу Київської унійної єпархії, яку маємо намір реконструювати на основі документів з Таємного архіву Ватикану. Контурами цієї спільності були не лише українське Правобережжя і Галичина, але й частина Литви та Білорусь⁴². Прикметно, що згадана просторова інтеграція відбувалася не лише за допомогою створеного в дискурсі Заходу концепту «Східна Європа», але й зустрічного руху східного світу на Захід. Така цивілізаційна акультурація мала місце не лише в Австрійській монархії⁴³, але й у Росії, де відбулася швидка інтеграція в європейський економічний обмін через нарощування високопродуктивного сільськогосподарського виробництва й чорноморську торгівлю, яка зробила відомою бренди Одеси⁴⁴ та Бродів⁴⁵. Практично незапотребований українськими істориками унікальний пласт свідчень французьких, англійських, іспанських та інших торговельних консулів у Північному Причорномор'ї, який зберігається в європейських архівах, може стати підосновою нового вектора в дослідженні української історії, який якісно відрізнятиметься від дотеперішнього борсання в тенетах фрагментарних свідчень місцевого значення. Докладні щорічні статистичні таблиці експорту-імпорту з причорноморських портів, які містяться в листуванні згаданих торговельних консулів, дають змогу виміряти

⁴² Ця тема стала основою моєї доповіді на проведеній у жовтні 2013 р. в УКУ міжнародній конференції «Галицька митрополія».

⁴³ І. Жалоба. *Інфраструктурна політика австрійського уряду на північному сході монархії в останній чверті XVIII – 60-х роках XIX ст. (На прикладі шляхів сполучення)*. Чернівці 2004; I. Vushko. *Enlightened absolutism, imperial bureaucracy and provincial society: The Austrian project to transform Galicia, 1772–1815*. UMI dissertation publishing 2011.

⁴⁴ В. Ададуrow. Економічні інтереси на службі великої політики: Проекти та спроби французького проникнення на південні ринки Російської імперії (1800–1812 роки) // *Україна Модерна*, ч. 10. Київ – Львів, 2006, с. 21-37.

⁴⁵ В. Kuzmany. *Die Stadt Brody im langen 19. Jahrhundert – Eine Misserfolgsgeschichte? Dissertation Dr. Ph.* Wien 2008. Електронний режим доступу: othes.univie.ac.at12604/1/2008

обсяги української економічної присутності в Європі в точних цифрах, подібно до того, як свого часу П'єр і Г'юетт Шоню дослідили могутність Іспанії XVI ст. за допомогою вивчення портових записів Севільї⁴⁶. Так само неоціненним може стати глибоке вивчення фондів іноземних дипломатів у Росії, Австрії, Польщі. Наведу лише один приклад, що ілюструє значення документів іноземних МЗС для української історії в контексті загальноєвропейського економічного тренду. Швидкий прогрес цукрової промисловости в правобережних і лівобережних губерніях став наслідком приєднання Росії в 1807 р. до континентальної блокади та припинення ввозу цукру з англійських колоній. У свою чергу, соціокультурний феномен надмірного споживання спиртних напоїв в українському селі був обумовлений закриттям англійських ринків для російського експорту спирту і його переорієнтацією на внутрішнього споживача, тобто істотним здешевінням трунків. Цю тенденцію характеризують донесення французького посла в Росії Армана-Огюстена Коленкура з Архіву МЗС Франції⁴⁷. Іноземні архіви також дають ключі до осмислення ролі Криму як точки зіткнення геополітичних дискурсів наймогутніших держав світу в середині XIX ст., України як сфери розширення на схід інтересів Німецької імперії та Антанти в 1918–1919 рр. тощо.

Відтак важливо розглядати ті чи інші явища української історії як невід'ємну частину загальноєвропейських процесів, не як відблиск, а як зумовлену специфікою того чи іншого регіону адаптацію універсального явища, особливість якої обумовлюється як дією географічних, біологічних, історичних факторів локального характеру, так і неоднозначним досвідом позарегіональних культурних обмінів. Наприклад, щоб дослідити інтегральний націоналізм, необхідно зруйнувати доволі міцну в нашій історичній свідомості тезу про особливий характер українського різновиду цього явища: зламавши схему поквартирного розгляду, побачити увесь багатоквартирний будинок як цілість, з усіма комунікаціями, спільною системою електро- й водопостачання, що мовою істориків означає визначення шляхів обміну ідеями, цінностями, досвідами. Безперечно, що такий перехід від модерного до постмодерного конструювання історичної оповіді – в архітектурному вимірі він тотожний стилістиці знаменитого «вивернутого» будинку Шарля ле Корбюз'є – потребує інтердисциплінарного суміщення дослідницьких компетенцій, у т. ч. філологічних, соціологічних, політологічних, філософських, які спрямовані на глибоке

⁴⁶ Див.: Ж.-Б. Дюпон-Мельниченко, В. Ададуров. *Французька історіографія XX століття*, с. 7.

⁴⁷ Archives Nationales, 95 AP [Caulaincourt], carton 7.

осмислення феномену європейського масштабу. Це осмислення неможливе без дослідження інтелектуальних архівів, що містять, серед іншого, думки одних представників загальноєвропейського явища про інших його adeptів. Звичайно, «шлях через Берлін і Рим» не є найлегшим і найкоротшим, але така дедукція буде значно певнішим ґрунтом, ніж довіра українського історика до українських же наративних джерел, автори яких були зацікавлені посилювати ілюзію оригінальності своєї позиції. Незамінною при такому підході стає соціологічна концепція Рендала Коллінза⁴⁸. Вона робить акцент на створенні т. зв. «мап мережевого обміну» філософськими ідеями шляхом визначення особистих і опосередкованих контактів між мислителями різних етнокультурних і цивілізаційних традицій. Як історик я бачу перспективу в розширенні застосування цієї концепції на сфери ідейних обмінів між політичними, економічними, мистецькими та іншими середовищами в загальноєвропейському масштабі.

Історик має звертатися до побудови ширших типологічних моделей досліджуваних явищ, аж до таких мегаструктур, як готика, рококо, сецесія, функціоналізм, націоналізм, романтизм, лібералізм, консерватизм, соціалізм, шляхетство, духовенство, конфесіоналізація, колонізація і т. д. для того, щоб перестати грати роль виразника т. зв. «партійних» (етнонаціональних, державницьких, конфесійних тощо) інтересів і зайняти позицію безсторонності, яка невіддільна від вимоги науковості. Такий підхід дасть змогу доволі ефективно долати вузькі, бо лінійні за своїм характером, вертикальні схеми, замінивши їх широкими моделями горизонтального характеру. З цією зміною втратить сенс запозичене з архаїчних парадигм зонування історичних досліджень на всесвітню й національну історію. В такий системі координат є сенс створити замість кафедр всесвітньої історії й історії України міждисциплінарні кафедри бароко, просвітництва, романтизму, націоналізму тощо, які об'єднують дослідницький потенціал істориків, мовознавців, мистецтвознавців, філософів і сприятимуть наданню справді гуманітарної за своїм характером освіти класичного університетського взірця⁴⁹. Хоч би якою незвичною на перший погляд не виглядала ця інновація, лише вона спроможна найадекватніше відобразити те, що між русином, поляком, угорцем,

⁴⁸ R. Collins. *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge, MA – London 1998.

⁴⁹ Уперше логіку такого повороту обґрунтував 1936 р. американський філософ і лінгвіст Артур Лавджой у праці «Великий ланцюг буття», маючи на меті оптимізацію дослідження інтелектуальної історії, втім я вважаю, що ця схема може бути адаптована для загалу історичних явищ.

французом й іспанцем XVII ст. було більше спільного, ніж між сучасним українцем і його пращуrom тої далекої доби.

Конкретним шляхом до такої наукової взаємодії можуть стати міжнародні проекти за участю вітчизняних і зарубіжних науковців (наприклад, у таких європейських країнах як Бельгія та Нідерланди публікації міжнародних наукових колективів становлять до третини від усіх видань на історичну тематику, при чому більшість з них присвячені дослідженню різноманітних аспектів соціальної культури), національні наукові програми за участю українознавців і всесвітників, а також інтердисциплінарні семінари, конференції та публікації, під час яких буде здійснюватися конфронтація й наступне узгодження позицій. При цьому жодна частина широкого історичного панно не має бути пріоритетніша за інші, а отже те, що не має істотного значення в етнокультурній системі історичних координат, слід вимальовувати не як туманне тло, а так само чітко, як і обличчя головного персонажа. Європеїзація історичного мислення також вимагає від дослідника певного самозусилля щодо зречення від ідеологічної установки бачити своє виключно у світлі, а чуже у тіні. Написані іноземцями історії земель, які належать нині до території України (серед найприкметніших, крім уже згаданих досліджень Д. Бовуа та Б. Кузмані, назвемо праці Андреаса Каппелера⁵⁰, Владислава Серчика⁵¹, Анджея Суліми Камінського⁵², Ларрі Вулфа⁵³), хоч і містять чимало фактичних похибок і недомовок, можуть навчити українських істориків культурі толерантного ставлення до бачень «зі сторони». Ця зміна також вимагає рішучої відмови від зодягання наукових дискусій у добряче підлатані шати ображеної національної гордості і звернення натомість до таких аксесуарів європейського наукового діалогу, як співставлення документальних свідчень і вироблення пояснювальних схем, здатних охопити й узгодити в собі всі суперечності, які переважно є результатом вузької лінійності погляду істориків. Гвідо Гаусманн, говорячи про потребу вивести українську історіографію на європейський рівень, охарактеризував цей рівень на прикладі німецької історичної

⁵⁰ А. Каппелер. *Росія як поліетнічна імперія* / пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів 2005; А. Каппелер. *Мала історія України* / пер. з нім. О. Блащук. Київ 2007; *Die Galizische Grenze 1772–1867: Kommunikation oder Isolation?* / ред. С. Augustynowicz, А. Kappeler. Berlin 2007.

⁵¹ W. A. Serczyk. *Historia Ukrainy*. 4-те вид. Wrocław, 2009.

⁵² А. Суліма Камінський. *Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура* / пер. з пол. Я. Стріха. Київ 2011.

⁵³ Л. Вулф. *Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва* / пер. з англ. С. Біленький, Т. Цимбал. Київ 2009; L. Wollf. *The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Stanford (Calif.) 2010.

науки, для якої «є важливим знайомство з іншою постановкою проблем і традиціями з метою критичної перевірки власних позицій, вироблення толерантного підходу до інших культур»⁵⁴. Відтак досліднику важливо виходити не зі схеми чи концепції історії, яка задана його приналежністю до тієї чи іншої етнокультури, а робити висновки лише після осмислення всієї багатоманітності джерел, у тому числі народжених у надрах інших етнокультурних і державних традицій. Як у реальному світі наше око розрізняє складну гру світлотіней, так само історик має розрізняти неоднозначності та нюанси, що їх містять у собі джерела. Йдеться не лише про вітчизняні, але й про зарубіжні документальні пласти, де сконцентрована значна частина, якщо не половина всіх свідчень про історичні процеси, які відбувалися колись на території, що належить нині Україні. Таке звернення до зарубіжних джерел важливе для всіх епох, а надто для тих, які передували виникненню української національної ідеї. Виявити ці свідчення, опрацювати їх і ввести в науковий обіг, пробудити до них інтерес на рівні масової свідомості, – завдання українських істориків на найближчі десятиліття.

Такий підхід відкриє широке поле для компаративного аналізу згідно з його головними принципами, які сформулював Марк Блок: «Паралельно вивчати суспільства, які існують водночас і по сусідству, і в одному часовому відрізу, які безкінечно взаємовпливають одні на одних, які в своєму розвитку, в силу своєї близькості й синхронності, підпорядковані дії тих самих великих причин і які, щонайменше, мають спільне походження»⁵⁵. Порівнюючи побачені під час поїздки Австрією рококові дерев'яні скульптури сакрального характеру з мистецькими творами Йогана Георга Пінзеля, я дивуюся, чому українські історики досі не ввели дослідження творчості цього скульптора в ширший богемсько-віденський контекст, а далі наголошують на загадковій унікальності автора. Такі містичні пояснення уможлиблює лише етносхема української історії, безпорадна перед вторгненням у неї значущого факту з-поза неї самої. Одним з небагатьох прикладів успішного витлумачення в українській історіографії структурного явища у понадетнічному вимірі є схема Київського християнства, яка охоплює території нинішніх України, Молдови, Білоруси, Литви. Її автор, Ігор Сकोчиляс, прагне осмислити справжні

⁵⁴ С. Стельмах, Г. Хаусманн. Українська історіографія в міжнародному порівнянні (спільний українсько-німецький проект) // *Соціум: Альманах соціальної історії*, вип. 1. Київ 2002, с. 245-247.

⁵⁵ М. Bloch. Pour une histoire comparée des sociétés européennes // його ж: *Mélanges historiques*, т. 1. Paris 1963, с. 19.

масштаби явища, не виривати їх з корінням з історичних контекстів, а дослідити всі їх сегменти, які нині стали національно приватизованими. Водночас дослідник вкрай уважний до періодів великих зламів, що в часі довгого тривання видозмінюють, часто під впливом зовнішнього світу, сутність церковної структури (наприклад, процес латинізації еклезіяльних практик): хоч застосовувані терміни та самоназви історичних феноменів видаються тяглими, висвітлюється якісна трансформація їхнього змісту⁵⁶. І. Скочиляс – історик не тільки тяглости, але й зміни, він – історик унійної версії загальноєвропейського явища барокової культури.

Так само важливу в історії галицьких русинів подію, якою було заснування в Галичині унійної митрополії, неможливо зрозуміти лише з погляду місцевої греко-католицької єпархії, оскільки йдеться про явище та супутні йому процеси, що виходять далеко за межі етнічного розселення русинів. Розглядаючи цю подію у традиційний для народницької історіографії спосіб як суто етноукраїнську, Іван Паславський воліє вбачати в постанні у Львові митрополичого престолу результат внутрішньої етнокультурної пасіонарности, трактуючи це як відновлення перерваної в несприятливих умовах традиції⁵⁷. Але, як показало моє дослідження листування австрійського уряду і Римської курії, заснування Галицького митрополичого престолу було еклезіяльною новацією, обумовленою насамперед станом справ у самій Австрії та Римокатолицькій Церкві. Рішення про створення Галицької митрополії і її наступне потвердження було наслідком порушення традиційного геополітичного балансу у Європі, спричиненого як поділами Речі Посполитої, так і експансією Французької революції, а сама конкретна згода папи Пія VII від 12 лютого 1808 р. – безпосереднім наслідком зайняття Риму французами, яке відбулося 2 лютого того ж року, і наміру римського первосвященника заручитися підтримкою Австрії⁵⁸.

Дослідження подій української історії в європейському контексті підриває святу віру істориків у етнічний субстрат як джерело всіх інсти-

⁵⁶ Див.: І. Скочиляс. *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст.: Організаційна структура та правовий статус*. Львів 2010.

⁵⁷ Див.: І. Паславський. Вступні зауваги // *Галицька митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали*. Львів 2008, с. 4.

⁵⁸ Див. докладніше: В. Ададуrow. Деконструкція історіографічного канону щодо фундації Галицької митрополії (на основі документів Державної канцелярії Австрійської імперії) // *Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування Австрії та Святого Престолу 1807–1808 рр.: Збірник документів і матеріалів / упор., вст. стаття і коментарі В. Ададуrow*. Львів 2011, с. v–lviii.

туційних процесів, що мали вплив на розвиток національної свідомості. Архіви Варшави і Вроцлава, Відня і Ватикана, Парижа та Берліна виопуклюють роль «сильних світу цього» і чужоземних еліт, які виявляються не тільки визискувачами, але й промоторами розвитку етнічного субстрату. Наприклад, рішення цісаря Франца I про заснування унійної митрополії в Галичині було одним з цілої низки заходів рівноцінного масштабу з метою консолідації імперії Габсбургів шляхом приведення меж церковних провінцій на ревіндикованих землях у відповідність до державних кердонів, підпорядкування церковних структур і клиру державі з метою нагляду за конфесіями. Воно не мало характеру якихось особливих милостей для уніятів, але внаслідок особливих конфігурацій у системі релігійних відносин у Галичині, де досі в привілейованому становищі була латинська конфесія, набуло для уніятів характеру зрівняння можливостей. Тому дослідження цих змін неможливе без аналізу зарубіжних архівів та порівняльного аналізу церковної політики Габсбургів як у масштабах імперії, так і в Галичині, виходу поза дискурс провінційності й міряння всього користую чи некористую для існування етносу. Кожна зміна в становищі Унійної Церкви має ретельно співставлятись із ситуацією Римо-Католицької, ба навіть Вірменської та Лютеранської Церков. Тільки так можна повною мірою з'ясувати роль «нашого» в загальному історичному процесі. Ця модель має шанс стати незамінною не лише в релігійних, але й в урбаністичних, гендерних, економічних дослідженнях; без неї годі уявити пристосування до вимог сучасної європейської історіографії популярних сьогодні студій над конструюванням української національної свідомості та діяльністю українофільських течій у Галичині, історія яких має розглядатися не в ізоляції, а у синхронії з москвофільським, польським, єврейським рухами. Потреба спільної (для початку – українсько-польської) синтези про досвід спільного минулого відчувається все більше – відтоді як передумови для неї створило унікальне багатотомне видання «Львів. Місто – суспільство – культура» за редакцією Мар'яна Мудрого. Однак для того, щоб зробити другий крок назустріч один одному, українським і польським науковцям слід стати на шлях звільнення від ідеологічних, ментальних, а також моральних кайданів національних схем історії.

Представлений у моїх дослідженнях погляд на минуле – це історія не етнокультурних «розлучень», а «шлюбів» цивілізаційного характеру. Цей погляд спирається на авторську, апробовану у працях і розвідках різного часу, *теорію вписування* української історії в ширший контекст. Українська історія, так само як і Україна, очікує вписування в позаетнічний контекст. Виходячи з мого особистого життєвого досвіду, головний вектор

такого вписування має бути європейський. Тільки так українська історія має шанс уподібнитись сучасній Європі – ліберальній і толерантній, з чіткими, але доволі прозорими внутрішніми кордонами. Утім, я не виключаю можливості, що для когось іншого вектор вписування української історії в ширші контексти може бути протилежний. У будь-якому разі, це має бути не банальне розчинення «свого» в «чужому», а вихід на нові причиново-наслідкові зв'язки, масштаби, рівні пояснень, у широкому сенсі – плекання ідентичності «нашого» через зіставлення з «іншим».

Vadym Adadurov

**A THEORY OF “INSCRIBING” THE UKRAINIAN HISTORY
INTO EUROPEAN CONTEXT: METHODOLOGICAL PRINCIPLES**

The essay presents the fundamental aspects of the author's concept of how Ukrainian history can be “inscribed” into the European context. From a theoretical point of view, this concept aims to overcome the linearity and narrowness of ethnocultural and state-oriented meta-narratives. The author, in contrast, argues for a horizontal model that stresses common rather than distinctive civilizational features. This textual model is based on a multi-level comparative analysis of processes and phenomena within the pan-European historical landscape as well as on the identification of universal networks of cultural, conceptual and economic exchanges and interactions. It focuses on explicating the Ukrainian specifics of such pan-European phenomena as Reformation, Barocco, Enlightenment, Romanticism, nationalism etc. The “inscribing” approach stresses an organic complementarity of documentary evidence that emerged within different ethnic and political traditions. It seeks to determine a hierarchy of identities of historical actors, to identify in the Ukrainian history its great boundaries of discontinuity, and to trace the processes of Ukraine's inculturation into wider communities of the European scale.

Keywords: “inscribing”, theory, grand narrative, line, horizontal model, comparative analysis, identities, continuity, discontinuity, exchange networks, inculturation, civilization.